

Special Issue: 'Het androcentrisme voorbij?' 25 jaar gender en sociale geschiedenis

- **Arbeid van vrouwen in Limburg [Knotter]**
- **Androcentrisme in de historische demografie [Janssens]**
- **Van regionaal naar globaal [Van Nederveen Meerkerk]**
- **Feminationalisme [Schrover]**

Feminationalisme en hoe vrouwen belangrijk werden in het maatschappelijke debat over migratie en integratie

Marlou Schrover

TSEG 17 (1): 97-122

DOI: 10.18352/tseg.1124

Abstract

Women's organizations fighting for rights for immigrant women emphasized the suppression of women within Islam. There was little attention to the labour market position of immigrant women, and a lot of attention to violence and lack of rights. Debates feminized and Islamitized at the same time. Arguments used by organizations fighting for immigrant women's rights were appropriated by right-wing populist parties. This is called femi-nationalism. Right-wing parties also appropriated the gay rights discourse (homo-nationalism). The right-wing populist parties did so extensively, but as this article shows, so did other parties.

In Ad Knotter's boek *Economische transformatie en stedelijke arbeidsmarkt* uit 1991 wordt de segregatie op de Amsterdamse arbeidsmarkt en de gevolgen daarvan voor migranten beschreven.¹ Andere onderzoekers, volgend in Knotter's voetspoor, bewezen dat zo'n duale arbeidsmarkt ook elders bestond.² Werk in het onderste segment was tijdelijk, in deeltijd, slecht gereguleerd, zwaar, vuil, ongeschoold, laagbetaald en niet uitdagend. Migranten – Knotter noemde als voorbeeld bakkers, bierbrouwers, suikerbakkers en kleermakers – kwamen terecht in dat onderste segment en konden daar moeilijk uit ontsnappen.³ Bovendien

1 A. Knotter, *Economische transformatie en stedelijke arbeidsmarkt. Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam 1991); zie ook: A. Knotter, 'Stedelijke economie en arbeidsmarkt. Amsterdam in de eerste helft van de negentiende eeuw', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (bmg)* (1986) 551-580.

2 Zie bijvoorbeeld: H. Visscher, *Rotterdamers op de trappen der historie. Een onderzoek naar de sociale mobiliteit van gezinshoofden in Rotterdam rond 1880* (Rotterdam 1997).

3 A. Knotter en J.L. van Zanden, 'Immigratie en arbeidsmarkt in Amsterdam in de 17e eeuw', *Tijd-*

was er sprake van ruimtelijke segregatie: mensen in het ‘verkeerde’ deel van de stad hadden geen netwerken die hun kansen op de arbeidsmarkt vergrootten.⁴ Knotter zei in zijn boek evenwel niets over het feit dat de arbeidsmarkt niet alleen gesegegreerd was naar klasse en etniciteit maar ook naar gender.⁵

In het verlengde van die constatering is het interessant om te zien welke aandacht er is voor gender in migratiegeschiedenis. Zo’n 25 jaar geleden was er weinig aandacht voor het verschil tussen mannen en vrouwen, maar dat is nu beslist anders.⁶ Er zit wel een zekere scheefheid in de literatuur. Onderzoek naar gender gaat nog vaak over vrouwen en niet over verschillen tussen mannen en vrouwen. De literatuur verbindt bovendien gender nauwelijks met klasse en etniciteit, en heeft een sterk slachtofferachtige insteek met nadruk op vrouwenhandel en prostitutie.⁷ Er is geringe aandacht voor de arbeid van migrantenvrouwen, en de aandacht die er is gaat vooral uit naar dienstbodes, en legt de nadruk op onderdrukking, afhankelijkheid en uitbuiting. Auteurs wijzen op de drie Ds – ‘dirty, dangerous and degrading’ – zonder op te mer-

schrift voor Sociale Geschiedenis (TvSG) 13:4 (1987) 403-430.

4 M. Schrover en J. van Lottum, ‘Spatial concentrations and communities of immigrants in the Netherlands 1800-1900’, *Continuity and Change* 22:2 (2007) 215-252.

5 Knotter was niet de enige die deze combinatie niet maakte. Zie verwijzingen in: M. Schrover, J. van der Leun en C. Quispel, ‘Niches, labour market segregation, ethnicity and gender’, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33:4 (2007) 529-540. Zie ook: M. Schrover, ‘Labour migration’, in: M. van der Linden en K. Hofmeester (red.), *Handbook global history of work* (Oldenbourg 2017) 443-478. In later werk had Knotter wel aandacht voor gender: A. Knotter, ‘Poverty and the family-income cycle. Casual laborers in Amsterdam in the first half of the 20th century’, *The History of the Family* 9:2 (2004) 221-237; T. Engelen e.a., ‘Labor strategies of families. An introduction’, *The History of the Family* 9:2 (2004) 123-135; A. Knotter, ‘Justice for janitors goes Dutch. Precarious labour and trade union response in the cleaning industry (1988-2012). A transnational history’, *International Review of Social History* 62:1 (2017) 1-35.

6 In meerdere publicaties heb ik die literatuur samengevat. Zie onder meer: M. Schrover en E.J. Yeo (red.), *Gender, migration and the public sphere 1850-2005* (New York 2010); M. Schrover en D. Moloney (red.), *Gender, migration and categorization. Making distinctions between migrants in Western countries (1900) 1945-2010* (Amsterdam 2013). Zie ook: M. Schrover, ‘Verschillen die verschil maken. Inleiding op het themanummer over gender, migratie en overheidsbeleid in Nederland en België in de periode 1945-2005’, *tseg* 5:1 (2008) 2-22; M. Schrover, ‘Migrantenvrouwen in de slachtofferrol. Integratiebeleid na 1945 en het terugslag-effect’, in: L. Coello e.a. (red.), *Het minderhedenbeleid voorbij; motieven en gevolgen* (Amsterdam 2013) 69-90; M. Schrover, *Om de meisjes, voor de meisjes. Een historische perspectief op problematisering en bagatellisering van onderwerpen die te maken hebben met migratie en integratie* (Leiden 2011).

7 R. Andrijasevic, *Trafficking in women and the politics of mobility in Europe* (Utrecht 2004); T-D. Truong, ‘Gender, exploitative migration, and the sex industry. A European perspective’, *Gender Technology and Development* 7 (2003) 31-52; L. Agustin, ‘Migrants in the mistress’s house. Other voices in the “trafficking debate”’, *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society* 12:1 (2005) 96-117, 108.

ken dat veel van het werk van migrantenmannen ook hierdoor wordt gekenmerkt.⁸ Er is voorts veel aandacht in de literatuur, en in beleidsstukken, voor de zogenaamde feminisering van migratie. Tal van publicaties over gender en migratie, die in de afgelopen tien jaar verschenen, gebruiken die term.⁹ Het woord feminisering wordt gebruikt om aan te geven dat vrouwen getalsmatig nu ongeveer de helft van het aantal migranten uitmaken. Het grote percentage vrouwen wordt voorgesteld als nieuw, zonder dat bewezen wordt of het dat werkelijk is, en feminisering wordt problematisch genoemd, zonder aan te geven wat precies het probleem is. Het probleem wordt groter gemaakt door het te koppelen aan vrouwenhandel, prostitutie en illegaliteit.

Omdat over gender en migratie reeds een groot aantal publicaties is verschenen in recente decennia, wordt in dit artikel gekeken naar een verwant onderwerp.¹⁰ Dit artikel gaat over de historische wortels van een interessante recente ontwikkeling in het hedendaagse Nederlandse publieke en politieke debat, namelijk de trend dat rechts-populistische anti-immigratiepartijen zich opwerpen als pleitbezorgers van vrouwenrechten.¹¹ Het verschijnsel doet zich niet alleen in Nederland voor, maar ook in onder meer België, Frankrijk, Engeland, Denemarken, Duitsland, Zweden en Noorwegen.¹² De rechts-populistische partijen verdedigen ook homorechten.¹³ Vrouwen- en homorechten worden verdedigd in combinatie met een veroordeling van de islam. Het toe-eigenen van het vrouwenrechtendiscours door rechtse (nationalistische)

8 W. Chapkis, 'Trafficking, migration, and the law: Protecting innocents, punishing immigrants', *Gender and Society* 7:6 (2003) 923-937.

9 Zie bijvoorbeeld: N. Piper, 'Feminization of labor migration as violence against women. International, regional, and local nongovernmental organization responses in Asia', *Violence Against Women* 9 (2003) 723-745; P. Dannecker, 'Transnational migration and the transformation of gender relations. The case of Bangladeshi labour migrants', *Current Sociology* 53 (2005) 655-674; G. Labadie-Jackson, 'Reflections on domestic work and the feminization of migration', *Campbell Law Review* 31 (2008) 67-90.

10 Zie voor een uitgebreide bespreking van die literatuur: M. Schrover, 'Feminization and problematization of migration. Europe in the nineteenth and twentieth centuries', in: D. Hoerder en A. Kaur (red.), *Proletarian and gendered mass migrations. A global perspective on continuities and discontinuities from the 19th to the 21st Centuries* (Leiden 2013) 103-131.

11 S.L. de Lange en L.M. Mügge, 'Gender and right-wing populism in the Low Countries. Ideological variations across parties and time', *Patterns of Prejudice* (2015) 1-20; N. Spierings en A. Zaslove, 'Gender, populist attitudes, and voting. Explaining the gender gap in voting for populist radical right and populist radical left parties', *West European Politics* 40:4 (2017) 821-847.

12 B. Siim, 'Gender, diversity and migration – challenges to Nordic welfare, gender politics and research', *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal* 32:6 (2013) 615-628; S.R. Farris, *In the name of women's rights. The rise of femonationalism* (Durham/Londen 2017).

13 P. Mepschen, J.W. Duyvendak en E.H. Tonkens, 'Sexual politics, orientalism and multicultural citizenship in the Netherlands', *Sociology* 44 (2010) 962-979.

partijen wordt feminationalisme genoemd. De term is gebaseerd op het woord homonationalisme, dat wordt gebruikt voor toe-eigening van het discours over homorechten.¹⁴

Het woord 'gender' werd reeds in 1955 geïntroduceerd in het academische debat omdat het woord 'seks' niet geschikt was voor het beschrijven van de sociale identiteit.¹⁵ Decennialang werd het woord slechts in academische kring gebruikt, vooral binnen vrouwenstudies. In 1985 kwam het voor het eerst voor in Kamerdebatten.¹⁶ Pas in de jaren 1990 brak het door in het maatschappelijke debat, veelal voorzien van uitleg van wat het betekende en hoe het woord moest worden uitgesproken.¹⁷ Recentelijk duikt de term op in rechts-populistische kringen waar gender wordt gekoppeld aan debatten over gender-neutrale toiletten en rechten van transgenders. Beide onderwerpen worden honend besproken.¹⁸ Radicale feministes, homoseksuelen en transgenders worden neergezet als steunpilaren van een linkse, joodse of islamitische samenzwering die als doel heeft het witte ras uit te roeien door het beperken van witte bevolkingsgroei.¹⁹

In dit artikel wordt betoogd dat we voor de verklaring van het ontstaan van feminationalisme en homonationalisme moeten kijken naar het beleid ten aanzien van migrantenvrouwen sinds 1960.²⁰ Het artikel beantwoordt de vraag hoe het publieke en politieke debat over vrouwen en mi-

14 J. Puar en A. Rai, 'Monster, terrorist, fag. The War on Terrorism and the production of docile patriots', *Social Text* 20:3 (2002) 117-148; J. Puar, *Terrorist assemblages. Homonationalism in queer times* (Durham 2007); zie ook: G. Hekma en J.W. Duyvendak, 'Queer Netherlands. A puzzling example', *Sexualities* 14:6 (2011) 625-631; K. Jungar en S. Peltonen, 'Acts of homonationalism. Mapping Africa in the Swedish media', *Sexualities* 20:5-6 (2017) 715-737.

15 M. Schrover, 'Integration and gender', in: M. Martiniello en J. Rath (red.), *An introduction to immigrant incorporation studies: European perspectives* (Amsterdam 2014) 117-138.

16 In debatten omtrent genderdysforie. Handelingen Tweede Kamer 1983-1984, 4 september 1984, 5777-5878, 5809.

17 *De Volkskrant* 21 juni 1995.

18 'Macht en monopolies: Hoe "gender" de maatschappij in is gesijpeld', website Erkenbrand (laatst gezien 14 december 2019) <https://www.erkenbrand.eu/artikelen/macht-en-monopolies-hoe-gender-de-maatschappij-in-is-gesijpeld/>; A. van Veldhuizen en J. Overwijk 'Het postmodernisme als zondebok. Houden ijskristallen van Haydn?', *De Groene Amsterdammer* 24 januari 2018; H. Bahara, 'Wat is alt-right, waar komt het vandaan en wat is de aantrekkingskracht ervan?', *De Volkskrant* 16 december 2017.

19 A. Kranenberg, 'Alt-right in Nederland: Hoe Erkenbrand zich opmaakt voor de strijd om een blanke natie', *De Volkskrant* 19 november 2017.

20 Wat volgt is een samenvatting van wat ik eerder heb beschreven: M. Schrover, 'Family in Dutch migration policy 1945-2005', *The History of the Family* 14 (2009) 191-202; M. Schrover, 'Why make a difference? Migration policy and making differences between migrant men and women (The Netherlands 1945-2005)', in: Schrover en Yeo (red.), *Gender, migration and the public sphere 1850-2005*, 76-96; M. Schrover en S. Bonjour, 'Public debate and policy-making on family migration in the Netherlands, 1960-1995', *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41:9 (2015) 1475-1494.

gratie zich heeft ontwikkeld, en wanneer en waarom rechts-populistische partijen zich argumenten konden toe-eigenen. Eerst worden, gebaseerd op onder meer mijn eigen eerdere publicaties, kort de veranderingen in het beleid ten aanzien van migrantenvrouwen beschreven. Vervolgens wordt ingegaan op de toe-eigening van argumenten die aanvankelijk niet door rechts-populistische partijen waren geformuleerd. Organisaties die opkwamen voor de rechten van migrantenvrouwen speelden in de beginfase een belangrijke rol. Hun aandacht ging, net als die van Knotter, nauwelijks uit naar de positie van migrantenvrouwen op de arbeidsmarkt.

Afhankelijke, zwakke vrouwen

Toen in 1974 het gastarbeider-migratieregime (dat bestond sinds 1960) tot een einde kwam, werd gezinsvormende en gezinsherenigende migratie belangrijker. Migrantenvrouwen, die zich in Nederland bij hun man voegden, deden dat op basis van het recht op 'Verblijf bij echtgenoot'.²¹ De vrouw kon alleen een zelfstandige verblijfsvergunning krijgen nadat zij minstens drie jaar in Nederland had gewoond bij haar man. Tot die tijd kreeg ze een afhankelijke verblijfsstatus. Vrouwen die in die driejarige wachtperiode hun man verlieten of door hem werden verlaten, konden worden uitgezet. De man mocht blijven.²² Er werden grote campagnes opgezet door linksgeoriënteerde, feministische organisaties die bestonden uit niet-migrantenvrouwen, om deze regelgeving betreffende de afhankelijke verblijfsstatus veranderd te krijgen. Als boegbeeld voor die campagnes werden vrouwen gezocht in zogenaamde Blijf-van-mijn-Lijf-huizen (opvanghuizen voor mishandelde vrouwen). Die tehuizen waren bereid mee te werken aan deze campagnes omdat ze voor de opvang van migrantenvrouwen die geen verblijfsstatus (meer) hadden geen subsidie kregen.²³ Alle vrouwen die werden uitgezocht voor de campagnes waren Turks. Het eerste boegbeeld was Halice Karaceper. Toen zij kort na het begin van de campagne een verblijfsstatus kreeg, verschoof de aandacht naar Fatma Yasar.²⁴ In een

21 S. Kraus, 'Ze hebben u thuis harder nodig, mevrouw! Een emotionele of zakelijke benadering van vrouwelijke arbeidsmigratie?', in: C. Kohlmann, S. Kraus en I. Orobio de Castro (red.), *Vrouwen in het migratiebeleid* (Den Haag 2003) 13-24.

22 Schrover, 'Family in Dutch migration policy 1945-2005', 191-202; Schrover, 'Why make a difference?', 76-96.

23 *De Volkskrant* 7 juni 1983.

24 Handelingen Tweede Kamer 1981, bijlage 573; *Het Vrije Volk* 21 mei 1982; *Het Parool* 21 mei 1982; *nrc* 21 mei 1982.

groot aantal krantenartikelen werd het leed van de vrouwen in detail beschreven; Halice's lot – de vrouwen werden in kranten meestal alleen bij hun voornaam genoemd – werd beschreven in enkele tientallen artikelen; dat van Fatma in honderden krantenartikelen. Daarbij werd veel nadruk gelegd op de achterlijkheid van de Turkse cultuur, de onderdrukking van vrouwen daarbinnen en de kwetsbaarheid van migrantenvrouwen.²⁵ De kwesties werden ook in de Tweede Kamer besproken. Kamerlid Annelien Kappeyne van de Coppello (lid van de rechts-liberale Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, vvd, en voorvechtster voor vrouwenrechten) vroeg Staatssecretaris van Justitie Bert Haars (het Christen-Democratisch Appèl, CDA) hoeveel vrouwen met een afhankelijke verblijfsstatus in Blijf-van-mijn-Lijf-huizen verbleven en hoeveel er met uitzetting werden bedreigd. Haars moest het antwoord schuldig blijven want er waren geen gegevens. Ze benadrukte echter dat er geen reden was voor een beleidswijziging omdat vrouwen op humanitaire gronden in Nederland konden blijven.²⁶ De campagnes gingen desondanks onverminderd voort.

Een Turkse vrouwenorganisatie in Nederland (*Hollanda Türkiyeli Kadınlar Birliđi* HTKB) waarschuwde voor een averechts effect: alle Turkse vrouwen werden voorgesteld als slachtoffers. Dat was niet in het voordeel van migrantenvrouwen, waarschuwde de organisatie.²⁷ In 1983 werd de regeling betreffende de afhankelijke verblijfsstatus veranderd. Migrantenvrouwen moesten meer dan drie jaar getrouwd zijn, maar ze hoefden slechts één jaar in Nederland te hebben gewoond. De beleidswijziging werd aangekondigd op een congres over seksueel geweld tegen migrantenvrouwen en -meisjes.²⁸ Die koppeling was belangrijk; de campagnes tegen de afhankelijke verblijfsstatus gingen naadloos over in campagnes tegen eerwraak.²⁹

25 Zie bijvoorbeeld *Het Parool* 12 juli 1982.

26 Handelingen Tweede Kamer, 1980-1981, Minderhedenbeleid 16102, verslag van mondeling overleg 9, 1-6.

27 De actie werd geleid door de Aktiegroep Zelfstandig Verblijfsrecht Buitenlandse Vrouwen, die 1985 opging in Het Comité Zelfstandig Verblijfsrecht voor Migrantenvrouwen (kzv) dat zich samenvoegde met het HTKB, mvvn, Blijf van m'n Lijf, The Surinaams-Hindoestaanse vrouwenorganisatie SITARA en het Clara Wichmann Instituut; W. Tinnemans, *Een gouden armband. Een geschiedenis van Mediterrane immigranten in Nederland (1945-1994)* (Utrecht 1994) 182; Kraus, 'Ze hebben u thuis harder nodig, mevrouw!', 13-24.

28 *Algemeen Dagblad* 9 juni 1982.

29 M. Schrover, 'Multiculturalism, dependent residence status and honour killings. Explaining current Dutch intolerance towards ethnic minorities from a gender perspective (1960-2000)', in: Schrover en Moloney (red.), *Gender, migration and categorization*, 227-249.

Het debat over eerwraak begon na enkele moordzaken in Nederland waarbij Turken waren betrokken.³⁰ In 1973 werd door de openbare aanklager in een rechtszaak opgemerkt dat een specifieke moordzaak bezien moest worden binnen de Turkse traditie. Hij sprak echter over een gastarbeidersdrama, niet over eerwraak.³¹ Kort daarop volgden enkele andere zaken waarin het woord *eer* werd gebruikt.³² Krantenkoppen als ‘Turk steekt man dood’ leidden tot vragen van journalisten en politici. In 1976 werd de term *eerwraak* geïntroduceerd in de pers.³³ De term werd op grote schaal overgenomen. In Kamerdebatten en overheidspublicaties werd het woord meer dan 1500 keer gebruikt in de laatste decennia. Pogingen het aantal eerwraakzaken te schatten leidden tot krantenberichten, en vervolgens weer tot Kamervragen.³⁴

Door het gebruik van de term *eerwraak* werd een scherpe grens getrokken tussen moorden waarbij daders of slachtoffers Nederlands waren, en moorden waarbij zij Turks waren. Als een Nederlandse man zijn vrouw uit jaloezie vermoordde, was er sprake van een *crime passionnel*; vermoordde hij (ook) zijn kinderen dan was het een gezinsdrama. Vond het drama plaats binnen de Turkse gemeenschap in Nederland dan heette het eerwraak.³⁵ Door de introductie van de term was de moord door een Turkse man onderdeel van een cultureel probleem.³⁶ In het verlengde van het eerwraakdebat, kwam er onderzoek naar huiselijk

30 *Het Parool* 4 juni 1969; *Het Vrije Volk* 4 juni 1969; Schrover, ‘Multiculturalism, dependent residence status and honour killings’. Zie ook: H.B. Ferwerda en I. van Leiden, *Eerwraak of eergegelateerd geweld? Naar een werkdefinitie*. Onderzoek gedaan in opdracht van het Ministerie van Justitie (Den Haag 2005); M. Siesling, *Multiculturaliteit en verdediging in strafzaken. Een onderzoek naar de manieren waarop in het Nederlandse strafrecht ruimte wordt gevonden voor het verwerken van de culturele achtergrond van de verdachte* (Utrecht 2006) 66; A. Korteweg en G. Yurdakul, ‘Islam, gender, and immigrant integration. Boundary drawing in discourses on honour killing in the Netherlands and Germany’, *Ethnic and Racial Studies* (2008) 1-21.

31 *Nieuwsblad van het Noorden* 29 augustus 1973.

32 *Het Parool* 29 juli 1975; *Het Parool* 1 november 1975.

33 ‘Turk steekt man dood en verwondt ex-vriendin’, *Leeuwarder Courant* 14 december 1973. In de jaren 1970 lag het aantal moordzaken waarbij Turken betrokken waren waarschijnlijk iets boven het gemiddelde, ofschoon een inschatting moeilijk is, omdat de kans om bij een moord betrokken te raken sterk beïnvloed wordt door klasse, leeftijd en geslacht. G. Leistra en P. Nieuwbeerta, *Moord en doodslag in Nederland (1992-2001)* (Amsterdam 2003) 21.

34 P. Wierenga, ‘Ook in Nederland eist “eer” vele doden. Eerwraak. Nieuwe politiecijfers’, *De Pers* 13 september 2010; Schriftelijke Kamervragen Van Klaveren en Fritsma (PVV) 16-9-2010 en schriftelijk antwoord 13 oktober 2010.

35 *Algemeen Dagblad* 12 augustus 2009.

36 M. Schrover, ‘Pillarization, multiculturalism and cultural freezing, Dutch migration history and the enforcement of essentialist ideas’, *bmg* 125:2-3 (2010) 329-354.

geweld onder Turken in Nederland.³⁷ Vervolgens werd *huiselijk geweld* in 2010 omgedoopt tot *intimate terrorism*, waarmee een link werd gemaakt met terrorisme.³⁸ Er verscheen een groot aantal rapporten over eerwraak met een nadruk op onoverbrugbaar en statisch cultureel verschil.³⁹ ‘Cultuur’ werd in toenemende mate vervangen door islam.

Vergelijkbare verschuivingen deden zich voor in het hoofddoekjesdebat. In 1985 deed zich in Alphen de eerste hoofddoekjesaffaire voor, een half jaar nadat de eerste moskee in die plaats was geopend. Islamitische ouders maakten bezwaar tegen biologie- en gymles voor hun dochters en tegen de te weinig eerbare kleding van onderwijzeressen. Er kwamen steeds meer meisjes met een hoofddoek naar school. De school verbood het, maar kwam terug op dat besluit.⁴⁰ Feministes, waaronder Cisca Dresselhuys, hoofdredacteur van het feministische blad *Opzij*, vonden het moeilijk om in dit debat stelling te nemen. Enerzijds vonden ze dat vrouwen zelf moesten weten hoe ze zich wilden kleden, anderzijds konden ze het dragen van een hoofddoek niet als een vrije keuze zien maar slechts als onderdrukking binnen de islam.⁴¹

In de hoofddoekendebatten die volgden ging het steeds vaker over gezichtsluiers (gewoonlijk aangeduid als *boerka's*) waarbij sprake was van forse overschattingen van het aantal draagsters van gezichtssluiers.⁴² Bij een rondvraag door journalisten in 2005 bleek dat mensen dachten dat er in Nederland 10.000 tot 20.000 vrouwen waren die een gezichtsluier droegen, terwijl het in werkelijkheid ging om enkele honderden vrouwen.⁴³ In 2005 kwam Geert Wilders, toen nog leider van de

37 T. van Dijk en E. Oppenhuis, *Huiselijk geweld onder Surinamers, Antillianen en Arubanen, Marokkanen en Turken in Nederland. Aard, omvang en hulpverlening* (Hilversum 2002) 7.

38 H.C.J. van der Veen en S. Bogaerts, *Huiselijk geweld in Nederland. Overkoepelend syntheserapport van het vangst-hervangst-, slachtoffer- en daderonderzoek 2007-2010* (Den Haag 2010) 15; ‘Transparant misbruik slachtoffers eerwraak’, *Nederlands Dagblad* 12 oktober 2010.

39 Zie bijvoorbeeld C. van Eck, *Door bloed gezuiverd. Eerwraak bij Turken in Nederland* (Amsterdam 2001); J. Simsek, *Alle ogen op haar gericht, eerwraak. Traditioneel geweld tegen Turkse vrouwen en meisjes: een handleiding voor hulpverleners* (Utrecht 2006); R. van der Zee, *Eerwraak in Nederland* (Antwerpen/Amsterdam 2006); R. Ermers, *Eer en eerwraak: definitie en analyse* (Amsterdam 2007). Semi-autobiografische romans: K. Hilterman, *Eerwraak* (Houten 2001); N. Özer, *Hatice. Een Turks drama* (Amsterdam 2007).

40 *Leidse Courant* 8 januari 1985; *Rijn & Gouwe* 31 januari 1985; *Leidse Courant* 13 februari 1985; *Leidse Courant* 19 februari 1985.

41 B. Sauer, ‘Headscarf regimes in Europe. Diversity policies at the intersection of gender, culture and religion’, *Comparative European Politics* 7:1 (April 2009) 75-94, 76.

42 A. Moors, *Gezichtssluiers, draagsters en debatten* (Amsterdam 2009).

43 *Het Parool* 12 oktober 2005; *De Volkskrant* 1 oktober 2005; ‘Jeugd voor boerkaverbod; ook Moslimjongere wil op school geen gezichtsbedekking’, *Spits* 12 september 2008; L. Herrera en A. Moors, ‘Banning face veiling. The boundaries of liberal education’, *isim Newsletter* 13 (2003) 16-17. Vergelijk ook: R.

groep Wilders, met een motie voor een 'boerkaverbod', die werd aangenomen.⁴⁴ De vvd steunde de motie omdat de 'boerka' werd gezien als een veiligheidsrisico, omdat het dragen ervan in tegenspraak was met 'onze' normen en waarden en omdat het onderdrukking van vrouwen betekende. De links-liberale D66 hoopte dat een verbod niet nodig was en dat de *boerka* 'weg-geëmancipeerd' kon worden.⁴⁵

Overdrijving was er ook bij het debat over wat sommige politici 'importbruidjes' noemden. In 2004 zei het Kamerlid Gerard van As (Lijst Pim Fortuyn, LPF): 'Per week landen er twee volle Boeings op Schiphol met importbruidjes'.⁴⁶ Wat Van As zei was incorrect: er landden per week geen twee Boeings vol 'importbruidjes'. Bovendien waren het vooral Nederlandse mannen – en geen buitenlandse mannen die in Nederland woonden – die een vrouw uit bijvoorbeeld Thailand, Oekraïne of Polen naar Nederland lieten komen. Verder kwamen er net zoveel mannen in het kader van hun huwelijk naar Nederland als vrouwen, maar het debat ging alleen over 'importbruidjes' en niet over 'importbruidegommetjes'.⁴⁷ Door het stellen van inkomenseisen en leeftijdseisen werd geprobeerd de komst van 'importbruidjes' af te remmen.

Loverboys werden in dezelfde context genoemd als eerwraak, hoofddoeken en importbruidjes. Het woord *loverboy* werd in de Nederlandse taal geïntroduceerd in 1995. Daarvoor werd het woord slechts gebruikt in homoseksuele contactadvertenties.⁴⁸ Na 1995 werd *loverboy* gebruikt voor een pooier die meisjes verleidde en voor zich liet werken als prostituee. In de beeldvorming was de *loverboy* veelal een Marokkaanse jongen.⁴⁹ Het fenomeen *loverboys* was aanleiding voor uitgebreide voorlichting, de samenstelling van lespakketten voor middelbare scholen, toneelstukken en een stortvloed aan publicaties. Er werden wilde schat-

Coppes, 'Niet zomaar een stukje stof. Hoofddoekjesaffaires in Frankrijk, Nederland, en Groot-Brittannië', *Sociologische Gids* 41 (1994) 130-143.

44 Het verbod ging in 2019 in.

45 D. Lettinga en S. Saharso, 'Outsiders within. Framing and regulation of headscarves in France, Germany and the Netherlands', *Social Inclusion* 2:3 (2014) 29-39.

46 Handelingen Tweede Kamer, 86 86-5529, 22 juni 2004.

47 I. Orobio de Castro. 'Hoeksteen des aanstoots? Marokkaanse en Turkse huwelijksmigratie', in: Kohlmann, Kraus en Orobio de Castro (red.), *Vrouwen in het migratiebeleid*, 59-74, 60; Handelingen Tweede Kamer, 2003-2004, 28 689, nrs. 8-9 Onderzoek integratiebeleid (Eindverslag van de commissie Blok) 456. Vergelijk ook *De Volkskrant* 9 januari 2008; *De Telegraaf* 8 januari 2008; *Metro* 8 januari 2008; *Spits* 8 januari 2008. Alleen *Metro* vermeldde dat het vooral Nederlandse mannen zijn, die een vrouw uit het buitenland laten over komen.

48 Zie bijvoorbeeld *Het Vrije Volk* 20 januari 1984.

49 F. Bovenkerk e.a., *'Loverboys' of modern pooierschap in Amsterdam* (Utrecht 2004) 5.

tingen gemaakt over het aantal slachtoffers.⁵⁰ Onderzoekers lieten zien dat er in werkelijkheid weinig *loverboys* waren, maar er kwamen toch tal van maatregelen en kranten duidden het aan als een groot probleem.⁵¹ In de Kamer werd gevraagd om maatregelen en nieuwe wetgeving.⁵² In het *loverboys*-verhaal ging het aanvankelijk niet over islam, maar later werd, net zoals bij andere kwesties, die koppeling steeds vaker gemaakt. Nederlandse meisjes moesten worden beschermd tegen migrantenjongens.

Er was, per saldo, niet zozeer sprake van een feminisering van de migratie, maar vooral van een feminisering van het publieke, journalistieke en wetenschappelijke debat. Feminisering van het debat – waarbij onderwerpen die vrouwen aangingen centraal werden gesteld – ging hand in hand met islamisering van het debat.

Geen arbeidskrachten

Terwijl er veel aandacht was in de media voor (huiselijk) geweld, eerwraak, gedwongen huwelijken en afhankelijkheid, was er – vergelijkbaar met Knotter's *Economische transformatie en stedelijke arbeidsmarkt* – nauwelijks aandacht voor de arbeidsmarktpositie van migrantenvrouwen. Ook in beleid werden migrantenvrouwen niet als arbeidskrachten gezien.⁵³ Het merendeel (70 procent) van de gastarbeiders was man. Dat was niet onlogisch omdat gastarbeiders werden geworven voor werk dat als mannenwerk werd gezien, zoals in de mijnen of de staalindustrie. Migrantenvrouwen werden vooral gezien als echtgenotes en moeders.⁵⁴ De Nederlandse overheid deed weinig om de arbeidsmarktpositie van

50 P. Burger en W. Koetsenruijter, 'Nieuws over loverboys komt uit een klein kaartenbakje. Inhoudsanalyse van berichtgeving in Nederlandse nieuwsmedia (1995-2005)', in: P. Burger en W. Koetsenruijter (red.), *Misdaad in het nieuws. Cijfers en verhalen* (Leiden 2008) 37-60, 51.

51 Bovenkerk e.a., *'Loverboys' of modern pooierschap*, 34.

52 Burger en Koetsenruijter, 'Nieuws over loverboys', 51; Bovenkerk e.a., *'Loverboys' of modern pooierschap*, 40.

53 S.A.W. Goedings, 'Echtgenotes, mijnarbeiders, *au-pairs* en soldaten: de pionnen op het Europese schaaqbord. Gender en de Europese migratieonderhandelingen, 1950-1968', *tseg* 5:1 (2008) 49-74; Zie ook: *Het Vrije Volk* 14 maart 1966; *De Haagse Courant* 13 november 1971; *De Telegraaf* 13 februari 1974; *Vara-Visie* 17 oktober 1978; Handelingen Tweede Kamer 1979-1980, bijlage 711-712; Handelingen Tweede Kamer 1978-1979, bijlage 1217.

54 S. Bonjour, 'Ambtelijke onmin rond gezinnen van gastarbeiders. Belevingsvorming inzake gezinsmigratie in Nederland, 1955-1970', *tseg* 5:1 (2008) 101-127; M. Chotkowski, "'Baby's kunnen we niet huisvesten, moeder en kind willen we niet scheiden'. De rekrutering door Nederland van vrouwelijke arbeidskrachten uit Joegoslavië, 1966-1979', *TvSG* 26:1 (2000) 76-100; S. Bonjour, *Grens en gezin. Belevingsvorming inzake gezinsmigratie in Nederland, 1955-2005* (Amsterdam 2009).

migrantenvrouwen te versterken, terwijl er wel projecten waren voor de verbetering van de arbeidsmarktpositie van Nederlandse vrouwen.

Aanvankelijk werden analfabetisme, slechte beheersing van de Nederlandse taal of vermeende culturele verschillen niet als probleem gezien bij de arbeidsbemiddeling van migrantenvrouwen.⁵⁵ Het werk van migrantenvrouwen in het onderste segment van de arbeidsmarkt bood nauwelijks kansen om de kennis van de Nederlandse taal te verbeteren, omdat er veel lawaai was (bijvoorbeeld in de textiel- of voedingsmiddelenindustrie), omdat de werkdruk hoog was of omdat de vrouwen geïsoleerd werkten (bijvoorbeeld bij het schoonmaken van kantoren in de vroege ochtend).⁵⁶ Er was wel enig beleid om migrantenvrouwen te integreren, maar dat richtte zich niet op een verbetering van de arbeidsmarktpositie. In 1976 stelde Annemieke van Heel-Kasteel (Kamerlid van de KVP, Katholieke Volkspartij; later opgegaan in het CDA) bijvoorbeeld:

In de discussie over vrouwen van gastarbeiders heb ik niets gehoord over huishoudelijke voorlichting. Wellicht klinkt het rolbevestigend, maar persoonlijk ben ik van mening dat het bijzonder nuttig zou zijn als er middelen beschikbaar komen voor juist deze sector. Naar mijn mening is voor een vrouw in een vreemd land niets belangrijker dan te weten hoe zij efficiënt een huishouding kan runnen.⁵⁷

In een rapport betreffende de positie van Turkse en Marokkaanse vrouwen in Utrecht werden allerlei maatregelen voorgesteld die integratie zouden moeten bevorderen – zoals buurthuiswerk, praatgroepen en peuterwerk – maar er waren geen voorstellen voor verbetering van de arbeidsmarktpositie. Voorgesteld werd wel om vrouwen een startkapitaal te geven waarmee ze ‘werkplaatsjes’ konden opzetten voor werkzaamheden die aansloten bij de vermeende cultuur van het land van herkomst.⁵⁸ Als alternatief voor uitzichtloos werk met geringe contacten met Nederlanders werd werk voorgesteld waaraan dezelfde bezwaren kleefden. De Interdepartementale Werkgroep Vrouwen uit Minderheden wees er in de jaren 1980 op dat het zinloos was ‘projectjes’ op te zetten voor migrantenvrouwen waarvan winstgevendheid en succes bij

55 E.C.M Ankoné en W.J. Kaufman, *Turkse en Marokkaanse vrouwen in Utrecht. Een verkennend onderzoek naar hun positie en ervaringen*. Onderzoek uitgevoerd door afdeling onderzoek van ROVU gemeente Utrecht (Utrecht 1984).

56 NCB, *De laatste kans, Positieverbetering van buitenlandse vrouwen en meisjes in Nederland* (Utrecht 1983).

57 Handelingen Tweede Kamer 15 november 1976.

58 Ankoné en Kaufman, *Turkse en Marokkaanse vrouwen in Utrecht*.

voorbaat betwijfeld moesten worden.⁵⁹ Met die conclusie werd niets gedaan.

In de jaren 1980 nam de werkloosheid toe, niet alleen onder migranten maar binnen de Nederlandse samenleving als geheel. Het Utrechtse arbeidsbureau achtte het zinloos om buitenlandse vrouwen te bemiddelen. Zij werden tot het 'Niet reëel aanbod' gerekend en voor hen werden geen bemiddelingsactiviteiten ondernomen. Als 'onbemiddelbaren' drukten ze niet op het werkloosheidcijfer van het Gewestelijk Arbeidsbureau. Vrouwen protesteerden hier tegen maar zonder effect.⁶⁰ Indien Turkse en Marokkaanse vrouwen een baan kregen aangeboden was dat in het onderste segment van de arbeidsmarkt, zoals in de thuiszorg. Achterliggend idee was dat dit aansloot bij hun traditionele oriëntatie op huis en zorg. Het werk was ongeschoold, slecht betaald en bood geen perspectief.⁶¹ Dat gold ook voor vergelijkbare initiatieven. In 1986 was er bijvoorbeeld in Middelburg een kledingproject waar werkloze Turkse vrouwen konden leren naaien. De cursus werd, in tegenstelling tot het oorspronkelijke plan, 's avonds gegeven en niet overdag, omdat de deelnemers overdag werkten of op school zaten. Ze waren dus niet werkloos, zoals de organisatoren veronderstelden. 'Veel vrouwen willen leren breien met in hun achterhoofd dat ze daar, als ze ooit teruggaan naar Turkije, de kost mee kunnen verdienen', zei projectleidster Anne Marie Bourgraaf.⁶² Er werd voorbij gegaan aan het feit dat vrijwel niemand de kost kon verdienen met naaien of breien. De arbeidsmarktpositie van de vrouwen werd door het project niet versterkt. Het project kreeg subsidie door nadruk te leggen op de traditionele rol van migrantenvrouwen.⁶³

In het algemeen werd er in de periode van de gastarbeider-migratie veel gedaan *voor* migranten en minder *door* migranten, vooral ook omdat Nederlandse vrijwilligers de regels van het (subsidie)spel beter kenden en daardoor soms initiatieven van migranten in de kiem smoorden.⁶⁴ In de periode 1982-1990 konden migrantenvrouwen in het kader van het beleid Vrouwen en Minderheden subsidie krijgen voor een 'veilige' ontmoetingsplek.⁶⁵ Bij een Marokkaanse modeshow in Rotter-

59 NCB, *De laatste kans*.

60 NCB, *De laatste kans*; Ankoné en Kaufman, *Turkse en Marokkaanse vrouwen in Utrecht*.

61 S. Saharso, 'Een koperen bruiloft. Twaalf en een half jaar sekse en etniciteit in het gecombineerde vrouwen- en minderhedenbeleid', *Migrantstudies* 4 (1995) 241-257.

62 *Provinciale Zeeuwse Courant* 5 maart 1986.

63 K. Arib en E. Reijmers, *Marokkaanse vrouwen in Nederland* (Leiden 1992).

64 Tinnemans, *Een gouden armband*, 182.

65 S. Bilgin, e.a., *Met één hand kan je niet klappen. Een onderzoek naar organisaties van vrouwen uit etnische minderheidsgroepen in Nederland* (Utrecht/Leiden 1988).

dam, uitkomst van een dergelijk project, vroeg de Rotterdamse wet- houder Onderwijs Hans Simons (Partij van de Arbeid, PvdA) zich af of buitenlandse vrouwen niet terecht konden bij een Nederlandse orga- nisatie zoals het Vrouwenvormingscentrum. Een vertegenwoordigster van dat centrum meende echter dat het centrum was voor de vrouwen- beweging, en daar zouden de buitenlandse vrouwen zich niet thuis voe- len. De Rotterdamse gemeenteraad besloot vervolgens dat buitenland- se vrouwen alleen nog maar een beroep konden doen op de pot voor integratie en niet op die voor emancipatie.⁶⁶

In de jaren 1980 liepen door de economische recessie de subsidie- mogelijkheden terug. Organisaties maakten meer kans op subsidie in- dien hun verzoeken stereotype ideeën over immigranten bevatten.⁶⁷ In de jaren 1990 werden subsidies meer dan voorheen gegeven aan kor- te-termijnprojecten en dat leidde tot een snelle reproductie van stereo- type ideeën vormgegeven in onder meer voorlichting of zwem- en fiets- lessen voor vrouwen.⁶⁸ In 2003-2005 lanceerde de overheid het plan Participatie van Vrouwen uit Etnische Minderheidsgroepen. Projecten daarbinnen richtten zich op het bevorderen van werk in het onderste segment van de arbeidsmarkt: kinderopvang en naschoolse opvang, op- leiding tot horeca-assistent en leer-werkprojecten in kapsalons of de confectie-industrie. Het waren allemaal sectoren waarin reeds migran- tenvrouwen werkten, waarin het aanzien van het werk gering was en de kans op promotie klein.

‘Welzijnboys’ en steniging

Vanaf de jaren 1970 verkondigden rechtse partijen standpunten die le- ken op de standpunten van merendeels linkse en feministische orga- nisaties die opkwamen voor rechten van migrantenvrouwen. Dat was een

66 ‘Buitenlandse vrouwen in Rotterdam manifesteren zich’, *Buitenlanders Bulletin* 9:2 (1984) 9.

67 *De Volkskrant* 21 april 1995; Handelingen Tweede Kamer 2003-2004, 28 689, no. 12, 253; A. Fer- min, *Nederlandse politieke partijen over minderhedenbeleid 1977-1995* (Amsterdam 1997); J. Uitermark, U. Rossi en H. van Houtum, ‘Reinventing multiculturalism. Urban citizenship and the negotiation of ethnic diversity in Amsterdam’, *International Journal of Urban and Regional Research* 29:3 (2005) 622-640; E. Snel, ‘De vermeende kloof tussen culturen – Een sociologisch commentaar op een actueel debat’, *Sociologische Gids* 50:3 (2003) 236-258; *Leidsch Dagblad* 19 augustus 1983.

68 C. Roggeband en M. Verloo, ‘Nederlandse vrouwen zijn geëmancipeerd, allochtone vrouwen zijn een probleem. De ontwikkeling van beleidskaders over gender en migratie in Nederland (1995-2005)’, *Migrantenstudies* 4 (2006) 157-178; A. Elling, ‘Het zwembad. De Hollandse Dames Zwemclub, de isla- mitische Waterlelies en de vraag van wie het zwembad is’, in: I. Hoving, H. Dibbits en M. Schrover (red.), *Veranderingen van het alledaagse. Cultuur en migratie in Nederland* (Den Haag 2005) 227-248.

nieuwe ontwikkeling. De kleine rechts-extremistische partijen die in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog actief waren,⁶⁹ hadden geen sterk anti-immigratiestandpunt en ze zeiden niets over de positie van vrouwen. Na 1970 gingen rechts-populistische partijen meer ageren tegen immigratie. In 1971 zei Joop Glimmerveen bij de oprichting van de Nederlandse Volksunie (NVU) dat het biologisch voortbestaan van de Nederlandse natie werd bedreigd door de komst van 50.000 Surinamers en 100.000 buitenlandse arbeiders.⁷⁰ 'Er is in Nederland wel degelijk sprake van rassenmoord en wel op blanke Nederlanders, die met negers dreigen te worden vermengd', zei Glimmerveen.⁷¹ In 1972 speelde de NVU in op rellen in de Rotterdamse Afrikaanderwijk, die zeven dagen duurden en die door kranten rassenrellen werden genoemd.⁷² Relschoppers verklaarden tegenover de pers dat Turken hun wijk overnamen en dat ze Nederlandse meisjes lastigvielen.⁷³ De NVU verspreidde racistische pamfletten. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1974 kreeg de NVU in Den Haag 4000 stemmen met de leus 'Den Haag moet veilig en blank blijven'. Drie jaar later, kreeg de partij bij de parlementsverkiezingen van 1977, 33.000 stemmen (niet genoeg voor een Kamerzetel). De NVU was tegen immigratie, maar zei weinig over vrouwen of islam.

Het Nederlandse debat veranderde door de Iraanse Revolutie van 1979 waarbij de Sjah werd verdreven door het fundamentalistisch-islamitische regime van de Ayatollah Khomeini.⁷⁴ De positie van vrouwen en homoseksuelen in Iran verslechterde snel. Nederlandse kranten publiceerden een groot aantal artikelen over de slechte en ondergeschikte positie van vrouwen in islamitische landen. Pakistan, Egypte en Libië werden veelvuldig genoemd, maar Iran domineerde het nieuws. In Iran waren massale demonstraties van vrouwen tegen de nieuwe verplicht-

69 *Stichting Oud Politieke Delinquenten* (SOPD, 1951), *Werkgemeenschap Europa* (WE, 1951), *Nationaal Europese Sociale Beweging* (NESB, 1953-1954), *Nederlandse Conservatieve Partij* (NCP, 1954), *Hulp aan invalide oud-Oostfrontstrijders* (HINAG, 1955), en *Nederlandse Oppositie Unie* (NOU, 1955). De NCP was voorstander van onafhankelijke Molukken, zodat Molukkers vanuit Nederland konden terugkeren naar Indonesië. Alleen de *Boerenpartij* onder leiding van Hendrik Koekoek (BP, 1958-1981) had een anti-immigratie-agenda.

70 *nrc* 13 december 1974.

71 *Het Vrije Volk* 2 december 1975.

72 *Trouw* 18 augustus 1972; *nrc* 11 augustus 1972; J. van Donselaar en W. Wagenaar, *Monitor racisme & extremisme. Racistisch en extreemrechts geweld in 2006* (Leiden 2007) 4; M. Schrover, 'Van zeeliedenoproer tot pogrommerdam. Rassenrellen in 1926 en 1972', *Meent* (2012) 18-23.

73 *Het Vaderland* 11 augustus 1972; *Het Vrije Volk* 10 augustus 1972; *nrc* 10 augustus 1972.

74 T. Hessels, *Iraniërs in Nederland* (Den Haag 2004).

Illustratie 1 Landelijke initiatiefgroep 'Geen fascistten op straat' demonstreert in Haarlem tegen de Centrumdemocraten op 19 september 1987. De partij wierp zich niet op als verdediger van homorechten (bron: NL-HaNA, toegangsnr. 2.24.01.05, bestanddeelnr. 934-0810).

ting voor vrouwen om gesluierd te gaan.⁷⁵ De vervolging van homoseksuelen in Iran was in 1979 reden voor de Nederlandse homorechten-organisatie COC om aandacht te vragen voor zowel de 'ontrechtiging' van Iraanse vrouwen als voor executies van homoseksuelen.⁷⁶ Kranten publiceerden uitgebreid over beide onderwerpen.⁷⁷ In de berichtgeving over Iran werd benadrukt dat islamisering betekende dat vrouwen-emancipatie en homo-emancipatie werden teruggedraaid. Dit idee werd overgenomen door rechtse Nederlandse partijen.

In 1980 werd de NVU opgevolgd door de Centruumpartij, geleid door Hans Janmaat.⁷⁸ Prominenten binnen de Centruumpartij waren de op-

75 *nrc* 12 maart 1979; *De Waarheid* 8 juli 1980; *De Waarheid* 16 juli 1979; *Trouw* 12 maart 1979.

76 *De Waarheid* 12 maart 1979.

77 In mei 1981 werden in Iran zeven mensen geëxecuteerd wegens smokkel en homoseksualiteit, en in september 1981 waren er achttien executies wegens gewapend verzet, homoseksualiteit of overspel. *De Volkskrant* 18 september 1981; Een vader van zes kinderen, gestenigd omdat hij beschuldigd werd van homoseksualiteit. *De Volkskrant* 4 juli 1980.

78 M. Fennema en W. van der Brug, *Nederlandse anti-immigratie partijen in Europees perspectief* (Amsterdam 2006); Van Donselaar, *Fout na de oorlog*; J. van Holsteyn en C. Mudde, *Extreem-rechts in Nederland* (Den Haag 1998); J. de Vetten, *In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centruumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)* (Leiden 2016); Fermin, *Nederlandse politieke partijen over minderhedenbeleid 1977-1995*; C. Mudde, *Populist radical right parties in Europe* (Cambridge 2007); K. Brants en W. Hogendoorn, *Van vreemde smetten vrij. Opkomst van de Centruumpartij* (Bussum 1983); J. Niemöller,

richter Henry Brookman en partij-ideoloog Alfred Vierling. Beiden waren openlijk homoseksueel.⁷⁹ Homo-emancipatie was echter geen actiepunt van de Centruumpartij, evenmin als vrouwenemancipatie.⁸⁰ Vierling noemde wel de islam als probleem, in combinatie met een groot aantal andere vermeende dreigingen. Aan de *nrc* liet hij weten dat hij bang was ‘voor het “judeo-kosmopolitisme”, voor islamieten, voor communisten, socialisten en liberalen [en] christendemocraten.’ Vierling sprak over: ‘De PvdA die nieuwe stadsproletariaten importeert [...] die de Surinamers en Antillianen heeft gegijzeld met subsidies en gratis drugs. Het CDA [...] dat de school met de bijbel wil redden door daarnaast een school met de koran neer te zetten.’ Volgens Vierling hadden de ‘ambtenarenlobbies en welzijnsboys [...] er belang bij dat hun eigen achterban kansarm en cultureel geïsoleerd blijft. Hoe armer en ellendiger, des te beter hebben die *captains of minorities* en ambtenaren het.’⁸¹

De Centruumpartij was in de jaren 1980 echter niet de enige Nederlandse partij met een restrictief standpunt ten aanzien van immigratie.⁸² Na een toename van de werkloosheid kwamen tal van partijen met restrictieve punten. Het CDA (dat in 1981 48 van de 150 zetels had in de Tweede Kamer) zei dat gastarbeiders niet langer moesten worden geworven, en dat remigratie moest worden ondersteund. Volgens D66 waren werkloosheid, woningnood en bevolkingsdichtheid redenen voor beperking van immigratie. D66 noemde ook nadrukkelijk de afhankelijke verblijfsstatus van allochtone vrouwen als probleem. Volgens DS70 (een rechtse afsplitsing van de PvdA)⁸³ was Nederland vol: er was onvoldoende ruimte en werk. DS70 wilde remigratie stimuleren: migranten die wilden terugkeren moesten een premie krijgen. De RPF (Reformatische Politieke Federatie)⁸⁴ zei dat polygamie en eerwraak niet getolereerd werden, zelfs als zij onderdeel waren van de immigrantencultuur. Terugkeer naar het land van herkomst moest worden aangemoedigd en moest onderdeel worden van ontwikkelingshulp. Opvallend is dat in tal

De verschrikkelijke Janmaat. Nederland en de Centruumpartij. (Amsterdam 2015). Voor partijprogramma's zie: <https://dnpp.nl/dnpp/>.

79 Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 174; www.stichtingargus.nl, Inzage dossier Nationale Centruumpartij, Centruumpartij, Centrumdemocraten, Centruumpartij '86, Jonge Geuzen (1980-1997) map 4 deel 1; G. Hekma *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* (Amsterdam 2004) 115.

80 C. Mudde, *The ideology of the extreme right* (Manchester 2002) 154-155.

81 *nrc* 2 juni 1984.

82 Fermin, *Nederlandse politieke partijen over minderhedenbeleid 1977-1995*; M.P.C.M. van Schendelen, 'De Centruumpartij – karakter, voedingsbodem, toekomst', *Beleid en Maatschappij* 11 (1983) 298-306.

83 Opgericht in 1970 en opgeheven in 1983.

84 Opgericht in 1975 uit protest tegen de vorming van het CDA en 2001 opgegaan in de ChristenUnie.

van de verkiezingsprogramma's – niet alleen van rechts-populistische partijen – punten terugkomen zoals eerwraak en afhankelijke verblijfs-status die eerder in acties voor migrantenvrouwen, zoals hierboven beschreven, belangrijk waren gemaakt.

In 1981 publiceerde *Middenweg*, het partijblad van de Centruumpartij, een fictieve brief van een gastarbeider.⁸⁵ De brief was ondertekend met Mohammed Aktar, wat de naam was van een Afghaanse worstelaar die deelnam aan de Olympische spelen van 1980, maar hij was niet de auteur.

Ik ben een gastarbeider en al tien jaar in Nederland. [...] Daarom weet ik, wat Nederlanden over ons zeggen. [...] Velen zeggen, dat de gastarbeiders terug naar hun land moeten. Gastarbeiders zijn dom en lui. Wij zullen dat onthouden [...] De Nederlanders zijn kwaad op Khomeiny, die een goed man is [...] Slechte mensen verdienen de doodstraf. [...] Slechte mensen doen porno. Slechte mensen maken de vrouwen de baas. De vrouwen in Nederland zijn slecht gekleed. Niet voor zeden. [...] De hele wereld wordt Islam. [...] Nederland moet ook voor de Islam zijn, anders komt de straf. [...] Nederlanden moeten zich aanpassen aan Islammensen. Wij hoeven ons niet meer aan te passen; wij zijn al genoeg aangepast. Wij hebben gelijk, want wij zijn van de Islam. [...] Er zijn al 500.000 Islammensen in Nederland. Dat worden er nog veel meer. Onze vrouwen zijn niet lui, niet porno en niet de baas. Zij krijgen veel kinderen. [...] Over 10-20 jaar is hier alles Islam. Dan komt onze wraak.

In deze brief vol krompraat koppelde de Centruumpartij het terugdraaien van de vrouwenemancipatie nadrukkelijk aan islamisering. De Centruumpartij kwam in 1982 na verkiezingen in de Tweede Kamer, met één zetel (bezet door Janmaat). Volgens Janmaat waren de normen en waarden van het christendom en de islam totaal tegengesteld.⁸⁶ De Centruumpartij verklaarde dat buitenlanders niets gaven om de Nederlandse cultuur.⁸⁷ Er waren 400.000 Nederlanders werkloos en daarom was Nederland volgens de Centruumpartij geen immigratieland. Turken, Marokkanen, Surinamers en 'Zigeuners' zouden gesteund moeten worden

85 De bladen *CD-info*, *CD-actueel* en *Middenweg* liggen bij de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

86 Handelingen Tweede Kamer 1982-1983 23 november 1982, 649-716, 707.

87 De BVD (Binnenlandse Veiligheidsdienst) verzamelde veel materiaal van partijen waaronder de Centruumpartij. Het archiefmateriaal van de BVD is toegankelijk via www.stichtingargus.nl; Partijprogramma De Nationale Centrum Partij 1980; Archief BVD, rapport bijeenkomst Centrum Partij 11 december 1981; BVD kwartaaloverzicht 1538.691 1981 anti-democratische bewegingen. Pamflet Centrum Partij 1980; pamflet Centrum Partij 1981.

Illustratie 2 Demonstratie in Amsterdam tegen de vervolging van homoseksuelen in Iran. Op de spandoeken: 'Khomeiny en Hitler: EEN POOT NAT' en 'Hongerstakers tegen homo-eksekuties in IRAN' 30 juni 1979 (bron: NL-HaNA, toegangsnr. 2.24.01.05, bestanddeelnr. 0_930-3389).

in hun land van herkomst.⁸⁸ De Centruumpartij was voor vrijwillige terugkeer in combinatie met het geven van ontwikkelingshulp. Dat standpunt was niet zo heel anders dan dat van andere partijen, zoals hierboven beschreven.

In 1982 schreef *Middenweg*: 'Er kan ons dus nog van alles te wachten staan: bloedwraak, veelwijverij, koppensnellerij, stammenoorlogen, discriminatie van de minderheden onderling.'⁸⁹ De Centruumpartij wees in een radiotoespraak op de 'onderdrukking' en de 'mishandeling' van de vrouw binnen de islam, waarin de echo doorklonk van de berichtgeving over Iran.

Mishandeling van vrouwen [...] is dan ook iets waar de doorsnee-Moslim niet zo zwaar aan tilt. Daartoe moet ook de mishandeling op seksueel gebied gerekend worden [...] Gaat het hier de gewoonte worden dat, in strijd met het proces van de emancipatie, de vrouw onderworpen gaat worden aan de man? Moet het regelmaat worden dat vrouwen door hun ouders worden uitgehuwelijkt zonder zich daartegen te kunnen verzetten? Ligt het in de bedoeling dat ontrouw met steniging zal worden gestraft?⁹⁰

88 Archief BVD, pamflet Centrum Partij Burgers van Nijmegen 198; pamflet CP 1982.

89 *Middenweg* 5-6 (1982).

90 *Trouw* 22 september 1984.

Zoals hierboven opgemerkt, was de Centruumpartij niet de enige partij met restrictieve voorstellen. Linkse partijen waren eveneens voor restrictie. In 1983 publiceerde de Socialistische Partij (SP) de brochure *Gastarbeid en Kapitaal*.⁹¹ De publicatie leidde tot grote commotie in de pers.⁹² Door werving van gastarbeiders was het mogelijk geweest om lonen in Nederland laag te houden, stelde de SP, maar de gastarbeiders waren niet gelukkig.⁹³ Omdat ze van het platteland kwamen en moslims waren, konden ze zich moeilijk aanpassen aan de Nederlandse samenleving. Landen van herkomst ontmoedigden de terugkeer omdat ze baat hadden bij het geld dat de gastarbeiders naar huis stuurden. De SP ging in de brochure nadrukkelijk in op de positie van migrantenvrouwen. 'De gezinshereniging in Nederland is voor de vrouwen in bijna alle gevallen een regelrechte ramp', stelde de brochure. 'Zij zitten een zeer groot deel van de dag in huis'. In Utrecht probeerden SP-vrijwilligsters migrantenvrouwen uit hun isolement te halen met taallessen. Ze huurden een zaaltje maar er kwam niemand. Desgevraagd lieten de vrouwen weten geen Nederlands te willen leren. Zij wilden terug naar hun land, familie en vriendinnen.⁹⁴ De SP stelde voor migranten, die op vrijwillige basis wilden terugkeren, 75.000 gulden te geven per persoon zodat ze in eigen land een bestaan konden opbouwen.⁹⁵ Opvallend is dat reeds in 1966 door de Amsterdamse chef van de Vreemdelingendienst en door Utrechtse welzijnswerkers hetzelfde was gesuggereerd, zonder dat het tot enige ophef leidde.⁹⁶ De SP-plannen waren bovendien niet zo heel anders dan die van andere partijen, die ook voor terugkeer en premies hadden gepleit. Toch kwam er op deze brochure een storm aan kritiek. *De Waarheid* (het partijblad van de CPN; Communistische Partij Nederland) maakte een koppeling naar rechts-populistische ideeën en schreef dat de SP Janmaat's kiezers probeerde te trekken.⁹⁷ De opmerkingen in de brochure over de positie van migrantenvrouwen kregen in de pers geen aandacht.

91 De SP werd opgericht in 1972 als een maoïstisch-leninistische partij, en werd later omgevormd tot een socialistische partij. De SP had geen Kamerzetels in 1983.

92 *Gastarbeid en kapitaal* (Rotterdam 1983); K. Slager, *Het geheim van Oss. Een geschiedenis van de SP* (Amsterdam/Antwerpen 2001) 361; Fermin, *Nederlandse politieke partijen over minderhedenbeleid*, 111; Tinnemans, *Een gouden armband*, 257; C. Bouw, J. Donselaar en C. Nelissen, *De Nederlandse volksunie. Portret van een racistische splinterpartij* (Bussum 1981); Volgens L. Lucassen en J. Lucassen, *Winnaars en verliezers, een nuchtere balans van vijftienderd jaar immigratie* (Amsterdam 2011) 82-83, werd de brochure genegeerd.

93 D. Schaap en K. Hooymans, *Ver van huis en toch thuis. Gastarbeid in Nederland* (Rijswijk 1981).

94 *Gastarbeid en kapitaal*, 16-17.

95 *Gastarbeid en kapitaal*, 20.

96 *Algemeen Handelsblad* 19 oktober 1966; *De Volkskrant* 19 oktober 1966.

97 Slager, *Het geheim van Oss*, 361; Tinnemans *Een gouden armband*, 257.

In 1985 was 14,5 procent van de mensen in Nederland werkloos en werkloosheid was een belangrijk punt bij de landelijke verkiezingen van 1986. Meerdere partijen pleitten nu voor geld voor terugkerende arbeidsmigranten. Het CDA zei dat oudere gastarbeiders zouden moeten terugkeren met behoud van uitkering en dat ze steun zouden moeten krijgen bij het opzetten van een bedrijf in het herkomstland. De CPN kwam met een soortgelijk voorstel, benadrukkend dat terugkeer vrijwillig moest zijn. Volgens de PSP (Pacifistisch Socialistische Partij)⁹⁸ wilden veel oudere gastarbeiders terug en daarom pleitte de PSP ook voor het geven van geld en steun bij het opzetten van een eigen bedrijf na terugkeer. De eerdere suggestie van de SP werd dus breed bekritiseerd, maar kreeg wel navolging. Bovendien liepen de standpunten van alle partijen niet zo ver uiteen als de partijen zelf suggereerden. NVU, Centruumpartij en SP hadden het wel nadrukkelijker over islam en vrouwen dan andere partijen.

Toe-eigenen van het vrouwen- en homo-emancipatiediscours

Aan het einde van de jaren 1980 benoemde de Centruumpartij steeds nadrukkelijker vrouwenemancipatie en homoseksualiteit. In 1986 schreef de Centruumpartij in haar ontwerp-verkiezingsprogramma:

Alle mensen zijn aan elkaar gelijk. Man en vrouw zijn volstrekt gelijkwaardig en hebben recht op gelijke maatschappelijke posities en behandeling. [...] Het is noodzakelijk te streven naar een pluriforme maatschappij waarin iedereen, ongeacht ras, geslacht, huidskleur, politieke-, religieuze of seksuele geaardheid, aanspraak kan maken op gelijke behandeling, rechten, plichten en vrijheden.⁹⁹

In het Amsterdamse programma van de Centruumpartij (geschreven door gemeenteraadslid E.M.A. Bouman) stond: 'In een geëmancipeerde maatschappij behoort men de vrijheid te hebben te kiezen voor een eigen leefvorm.'¹⁰⁰

Bij de Rushdie-affaire in 1989, waarbij de schrijver Salman Rushdie vogelvrij werd verklaard door Iraanse geestelijken, leek er steun te zijn in Nederland voor orthodoxe islamitische ideeën. Die steun werd ech-

98 Oppericht in 1957 en in 1991 opgegaan in GroenLinks.

99 Archief BVD, ontwerpverkiezingsprogramma 1986.

100 Archief BVD, programma Centruumpartij Lijst 25 Amsterdam 1986.

ter volgens de Nederlandse Vereniging van Journalisten (NVJ) door kranten sterk overdreven. Enkele demonstranten hadden 'Dood aan Rushdie' geroepen maar een deel van de pers leek te willen bewijzen dat onze 'moderne samenleving' werd bedreigd door 'Middelieeuws denkende, analfabete moslimboeren'. Volgens de NVJ was aan tal van imams gevraagd of ze voor de microfoon wilden zeggen dat Rushdie dood moest. De imams waren beledigd en zeiden dat ze voor de vrijheid van meningsuiting stonden. Khomeini werd in de pers moeiteloos vervangen door moslims in het westen. Er was sprake van pure sensatiejournalistiek met agressieve foto's en grote koppen, volgens de NVJ.¹⁰¹ De overdreven berichtgeving had wel effect: belangrijke deelnemers aan het politieke en publieke debat spraken nu ook over de gevaren van de islam.¹⁰² VVD-leider Frits Bolkestein vroeg zich af of bepaalde islamitische waarden en normen strookten met de democratische beginselen van de Nederlandse rechtsstaat, en benoemde expliciet de onderdrukking van vrouwen en homoseksuelen.¹⁰³

Tot 1994 gold er een afspraak, door hoofdredacteuren binnen de NVJ gemaakt, om Janmaat en zijn partij zoveel mogelijk te negeren. Toen bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 de (inmiddels hernoemde) Centrumdemocraten van 11 op 78 zetels kwamen, werd van die handelswijze afgestapt. Vooral lokale Brabantse en Limburgse kranten, provincies waar de partij van Janmaat fors had gewonnen, gingen over de nieuwe gemeenteraadsleden schrijven, met als doel te laten zien dat ze niets te zeggen hadden. Daarmee hoopten ze de slachtofferrol van Janmaat's partij te verzwakken en complottheorieën te bestrijden.¹⁰⁴ Centrumdemocraten boetten vervolgens aan belang in maar werden min of meer opgevolgd door de zogenaamde *Leefbaar* partijen.

In 2001 stelde de openlijk homoseksuele Nederlandse politicus Pim Fortuyn dat de homo-emancipatie zou moeten worden overgedaan als aan de 'islamisering' van de Nederlandse samenleving geen paal en perk werd gesteld.¹⁰⁵ Het debat over homoseksualiteit en islam verhevigde door de El-Moumni-affaire waarbij een Rotterdamse imam verklaarde

101 IISG, archief NVJ Werkgroep Migranten en Media ARCH02681; A. van Ammelrooy, 'De jihad van de Nederlandse media', *De Journalist* 10 april 1989.

102 Lucassen en Lucassen, *Winnaars en verliezers*, 23.

103 *De Volkskrant* 12 september 1991.

104 IISG, archief NVJ Werkgroep Migranten en Media ARCH02681; *De Journalist* 8 april 1994.

105 A. Shield, *Immigrants in the sexual revolution. Perceptions and participation in Northwest Europe* (Cham 2017).

dat homoseksualiteit een ziekte was.¹⁰⁶ Volgens de *Groene Amsterdammer* sprongen de media met grote gretigheid op de uitspraak van een obscure imam, waarna de gehele Nederlandse islamitische gemeenschap werd neergezet als homofob en Bolkestein werd geroemd als de eerste die dit gevaar van de islam had durven benoemen.¹⁰⁷

Fortuyn was aanvankelijk leider van Leefbaar Rotterdam, maar in 2002 richtte hij de *Lijst Pim Fortuyn* (LPF) op, nadat hij bij Leefbaar Rotterdam was weggestuurd.¹⁰⁸ Fortuyn herhaalde dat hij vreesde dat de homo-emancipatie moest worden overgedaan als de islamisering doorzette.¹⁰⁹ Fortuyn keerde zich tegen falende integratie en misdaad, wachtlijsten in ziekenhuizen, files, te grote scholen en te veel bureaucraten, maar het officiële partijprogramma van de LPF bevatte geen punten die met homoseksualiteit te maken hadden.¹¹⁰ Fortuyn werd op 6 mei 2002 vermoord.¹¹¹

Na de aanslagen van 9/11 (2001) werden migranten uit Turkije en Marokko en hun nakomelingen steeds vaker in debatten moslims genoemd, en werd er sterker verband gelegd met geweld.¹¹² In 2003 sprak VVD-Kamerlid Ayaan Hirsi Ali, een islamitische feministe geboren in Somalië, zich uit tegen de islam uit naam van vrouwen.¹¹³ In 2004 produceerde ze de film *Submission* met Theo van Gogh, die vervolgens vanwege zijn uitspraken over de islam werd vermoord.

In 2006 richtte Geert Wilders de *Partij voor de Vrijheid* (PVV) op, met een uitgesproken anti-islam standpunt. Door het dragen van hoofddoeken werden vrouwen onaantrekkelijk op de arbeidsmarkt, ze kregen te veel kinderen, ze stuurden geld naar hun land van herkomst (en leefden bijgevolg hier in armoede), en ze verlieten de school te vroeg, benadrukte de PVV. 'Buiten de problemen met de islam die we nu geïmporteerd hebben, zien we een oververtegenwoordiging van niet-westerse allochtonen op het gebied van uitkeringsafhankelijkheid, antisemitisme, homohaat, vrouwendiscriminatie, criminaliteit, overlast, school-

106 N. Bouras, *Het land van herkomst. Perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010* (Hilversum 2012); Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 177.

107 R. Zwaap, 'Bij een nieuwe kruistocht', *De Groene Amsterdammer* 26 mei 2001.

108 *De Volkskrant* 1 mei 2002.

109 *De Volkskrant* 9 februari 2002; *anp* 13 februari 2002; *nrc* 9 maart 2002.

110 *Trouw* 15 maart 2002; *nrc* 4 mei 2002; *nrc* 23 maart 2002; Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 121.

111 Bij de landelijke verkiezingen negen dagen later kreeg zijn partij 26 Kamerzetels.

112 Handelingen Tweede Kamer 2003-2004, 28 689, no. 12, 256; P. Scholten, *Framing immigrant integration. Dutch research-policy dialogues in comparative perspective* (Amsterdam 2011).

113 *Trouw* 25 januari 2003.

uitval en eerwraak.¹¹⁴ Wilders combineerde nadrukkelijk risico's voor homo-emancipatie en vrouwenemancipatie.¹¹⁵ In 2016 sprak Wilders op een *Gays for Trump rally*, waarna een Amerikaanse journalist schreef dat Nederlanders pioniers waren wanneer het ging om het gebruik van *pro-gay* retoriek in hun aanval op islamitische immigratie.¹¹⁶

De pvv hamerde eindeloos op deze punten, maar ook andere partijen zoals de PvdA koppelde de positie van vrouwen en homo's aan 'islamisering'. Jeroen Dijsselbloem (PvdA) stelde in 2007 in de Tweede Kamer dat de komst van 'een grote groep nieuwe gelovigen' het risico met zich meebracht dat 'verworvenheden [...] zoals gelijke behandeling van vrouwen en homo's' verloren zouden gaan.¹¹⁷ Zijn partijgenote Mariëtte Hamer (PvdA) stelde in 2008 dat moslims bij zichzelf te rade moesten gaan 'over de vraag waarom veel mensen bang zijn voor de islam en hoe de islam omgaat met de rechten van vrouwen en homo's'.¹¹⁸ De pvv sprak in de Tweede Kamer het meeste van alle partijen over islamisering en het effect op vrouwen- en homo-emancipatie. pvv-Kamerlid Joram van Klaveren¹¹⁹ zei in 2011 dat er 'een verband bestaat tussen de islam en het emancipatieprobleem van homo's en vrouwen. [...] de politiek [zal] moeten erkennen dat specifiek de islam het grootste obstakel vormt voor de emancipatie van homo's en vrouwen.' Van Klaveren diende een motie in waarin hij stelde dat voor niet-westerse Nederlanders 'de afwijzing van homoseksualiteit gelegitimeerd wordt vanuit de religie'. Het 'overgrote deel van de jonge pooiers (loverboys)' had volgens hem een islamitische achtergrond en eerwraak kwam 'praktisch alleen voor op vrouwen met een islamitische achtergrond'. Hij verzocht de regering te erkennen dat 'de islam het grootste obstakel vormt voor de emancipatie van homo's en vrouwen'.¹²⁰ In 2013 presenteerde Van Klaveren een vrijwel gelijklopende motie.¹²¹ Opvallend is dat Van Klaveren verwees naar de SP-brochure uit 1983 en nadrukkelijk vroeg: 'Ziet de SP de problematische rol van de islam als het gaat om de onderdruk-

114 Verkiezingsprogramma PVV 2012-2017: *Hún Brussel, óns Nederland* (z.p. 2012).

115 K. Vossen, 'Classifying Wilders. The ideological development of Geert Wilders and his Party for Freedom', *Politics* 31 (2011) 179-189.

116 <https://www.vox.com/2016/7/21/12238048/rnc-party-milo>.

117 Handelingen Tweede Kamer 6 juni 2007.

118 Handelingen Tweede Kamer 1 april 2008.

119 Van Klaveren zat tot 2014 in de Kamer voor de pvv. Daarna stapte hij uit de pvv en bleef Kamerlid tot 2017. Hij probeerde een eigen rechtse partij van de grond te krijgen. In 2019 bekeerde hij zich tot de Islam.

120 Handelingen Tweede Kamer 23 juni 2011.

121 Handelingen Tweede Kamer 20 juni 2013.

king van vrouwen, als het gaat om antisemitisme en om homofobie geweld?¹²²

In 2017 richtte Thierry Baudet de rechts-populistische partij Forum voor Democratie (FvD) op. Volgens het partijprogramma zijn alle mensen ‘fundamenteel gelijkwaardig, ongeacht geslacht, ras of seksuele gerichtheid.’¹²³ De partij werpt zich echter niet op als voorvechter voor homo- of vrouwenrechten. Feministes worden neergezet als zuur, oud, lelijk en hysterisch, bijvoorbeeld door FvD-er Eva Vlaardingebroek. Feministes zorgen er voor dat witte vrouwen minder aantrekkelijk zijn en minder kinderen krijgen waardoor het blanke ras verdwijnt. De witte man is de vijand, maar de massa-immigratie van honderdduizenden alleenstaande mannen uit zéér patriarchale samenlevingen, is blijkbaar voor feministes geen probleem, volgens Vlaardingebroek.¹²⁴

De vvd werpt zich meer op als de verdediger van vrouwen- en homorechten in een islamiserende samenleving. vvd-Kamerleden Bente Becker en Dilan Yeşilgöz, schreven in 2018 op de vvd-website over de problemen van migrantenvrouwen.¹²⁵ Ze stelden dat hun moeders hadden gevochten voor emancipatie, en dat zij zich nu opwierpen voor wie zichzelf niet kon verdedigen.¹²⁶ In een recent interview herhaalde Becker dit standpunt. Ze diende een initiatiefnota in tegen onderdrukking in naam van religie en cultuur. De vrijheid die zij had, was niet vanzelfsprekend ‘voor alle vrouwen, homo’s en andersdenkenden’. Zij kon zich niet voorstellen dat vrouwen ervoor kozen om thuis te blijven en voor de kinderen te zorgen. Ze koppelde die keuze aan eer-gerelateerd geweld. ‘In bepaalde culturen’ werden vrouwen bedreigd ‘door de hele groep, de hele familie’ als ze voor hun vrijheid opkwamen. Volgens Becker waren we in Nederland te ‘cultuursensitief’. Vrijheid van godsdienst werd misbruikt om vrouwen en homo’s te onderdrukken. Als de hele groep of alle familieleden weet hadden van onderdrukking, dan moest ook iedereen achter slot en grendel. Om te weten wat er achter de voordeur gebeurde, zouden vrouwen moeten worden opgeroepen door gemeentes voor een sollicitatiegesprek. ‘Als ze dan niet op komt dagen, heb je als gemeente een mogelijkheid om in gesprek te gaan. En zo kom je achter de voordeur.’ Desnoods kon de veiligheidsdienst of politie in-

122 Handelingen Tweede Kamer 4 april 2013.

123 http://dnpprepo.ub.rug.nl/10938/1/FvD_verkprogTK2017.pdf.

124 *De Volkskrant* 7 december 2019.

125 Bente Becker werd geboren in Nederland in 1985 en Dilan Yeşilgöz in Turkije in 1977. Yeşilgöz kwam naar Nederland als een vluchteling in 1984.

126 <https://cms.vvd.nl/nieuws/ontmasker-de-onderdrukkers/>.

geschakeld worden.¹²⁷ Opvallend is dat een partij die staat voor vrijheid en geringe overheidsbemoediging, controle wil uitoefenen tot achter de voordeur wanneer het gaat om vrouwen met een 'bepaalde culturele' achtergrond. De PVV was, zoals uit bovenstaande bleek, de partij die zich argumenten uit het vrouwenemancipatie en homo-emancipatie-discours het meeste toe-eigende, maar de PVV was niet de enige die dat deed.

Conclusie

De aandacht voor arbeidsmarktparticipatie van migrantenvrouwen was in alle hier aangehaalde debatten gering. Het verwijt aan Ad Knottter, dat hij weinig oog had voor de segregatie naar gender op de arbeidsmarkt voor migranten, gold in veel bredere zin. Het debat over migratie feminiseerde geleidelijk: er kwam een vrij eenzijdige aandacht voor vrouwen en vrouwspecifieke onderwerpen. In een poging om aandacht te genereren voor migrantenvrouwen werd een sterke nadruk gelegd op slachtofferschap. Het was effectief. De argumenten die in de jaren 1970 in campagnes door niet-migrantenvrouwen werden aangedragen voor de verbetering van de positie van migrantenvrouwen, werden overgenomen door anti-immigratie partijen. In de campagnes waren migrantenvrouwen voorgesteld als slachtoffer van onderdrukking door de islam. De anti-immigratie partijen namen juist dat element over. Feminisering van het debat leidde tot islamisering van het debat. Na de revolutie in Iran werd steeds vaker het ongedaan maken van vrouwen- en homo-emancipatie in dezelfde context genoemd als 'islamisering'. Homonationalisme en feminationalisme ontwikkelden zich gelijktijdig en langs verwante lijnen. Vooral de PVV eigende zich, zoals uit het bovenstaande bleek, delen uit het homo-rechten- en vrouwenrechten-discours toe, maar die partij deed dat niet als enige. Ook andere partijen zoals de PvdA en de VVD en de media speelden in die toe-eigening een rol.

127 VVD: Sluit bij eerwraak hele familie op. Interview met Sven Kockelmann. 2 december 2019, <https://www.nporadio1.nl/1-op-1/onderwerpen/521491-vvd-sluit-bij-eerwraak-hele-familie-op>

Over de auteur

Marlou Schrover is hoogleraar Migratiegeschiedenis en leerstoelhouder Economische en Sociale Geschiedenis in Leiden. Ze is medeoprichter van de LDE Master Governance of Migration and Diversity en het bijbehorende onderzoekscentrum. Op dit moment publiceert ze vooral over migraties na 1945, met een nadruk op beleid en diversiteit (klasse, gender, etniciteit en religie).
E-mail: m.l.j.c.schrover@hum.leidenuniv.nl

